

Balázs Géza: Antropozsemiotika. Életünk feltűnő jelei. Magyar Szemiotikai Társaság, 2015. 268 lap

Jel/adás. De van-e vétel? Ennek igyekszünk utánajárni a tanulmánykötet kapcsán. Már az elején be kell jelenteni: a recenzens kedvére való a kötet, számos tétele a tananyag részeként szerepelt kommunikációs kurzusain. Az irodalmat szemlélve régi „ismerősöket” találunk, mint Buda Béla, Horányi Özséb, Szépe György, Leontyev, Chomsky, Karácsony Sándor: *A magyar észjárásával*, Foucault: *A hatalom metamorfózisával*, aztán E. Hall, aki a *Rejtett dimenziókat* tárja fel. Az összeállításban vannak még kedvencek és ismeretlenek is bőven. A vaskos kincstárból 49-et a szerző jegyez.

Az első olvasatra meghökkentő címet „emberközelivé” hozza a beszélő alcím: „életünk” meg „feltűnő”. Felvetődik: miért kell kötetbe gyűjteni korábban megjelent tanulmányokat? Hiszen az emberek elolvasták (?). Szükség van erre még? El lehet adni? Nyereséges egy ilyen válogatás? Egyfelől jogos kérdések, ám az írások bővítik a látókört.

Átvilágítjuk a szerkezetet, a tartalmat, keressük a témákat. Elmélet és gyakorlat együtt. Elméleti írás: 10, esettanulmány: 10. Eligazítás: a tanulmányok első megjelenésének helye. Elmélyedésre: irodalom, 249 forrás. Többoldalú, transzdiszciplináris (mondhatunk hálózatot is) megközelítés, sokfelé nyit: tudományok, oktatás, kulturális szektorok, műveltségterületek. Minden, ami emberi – mindennapi szemiotikai rendszereink, szól az eligazítás. Életünk feltűnő és rejtett jelei, amelyekről tudunk vagy sem, meghatározóak, befolyásolják életünk sorát. A feltűnő jelek között vibrálnak olyanok, mint a graffiti, a tetoválások, a rejtvényfeliratok, a közéleti jelszók. A bőr is emlékezik, a ruha emlékeztet, az öltözködés árulkodó, amiként az is, mit eszünk, és hogyan. Az ízlés univerzális és kultúrafüggő. A bor, a pálinka nem hiányozhat a vendégbarát gasztronómia asztaláról, de a vasútnak is megvan a romantikája, illetve a szemiotikája. A kulturális emlékezet technológiája átalakul, erről képes szokásaink közölnék bővebb ismereteket. A hatalom megkerülhetetlen: a nyelv az érdekek szolgálatában. Jó résen lenni, átláthatunk a szítán, az akciók, a szónoklatok leleplezhetőek. Az internethasználat fordulatai megnövelik az „új (virtuális) írásbeli kultúrák” iránti tudományos érdeklődést, megjelenik az SMS-es folklór és annak számos hatása.

A jelek tanulmányozása, mint „a fejlődés egyik alapgondolata, az *emergencia* vagy »kiemelkedés« vagy »új minőség«” elvezet az antik filozófiáig, mondja a szerző. A jel az „*emergens folyamat* előfeltétele és közvetítője”. Megismerhető, tanulható, a tanulás „magával vonja a jelek értelmezését, felhalmozását és elsajátítását” (31–2).

Balázs Géza a jelek szárnyán nagy utat jár be. A művelődéstörténeti-nyelvi aspektusok kibontása után Rákosrendezőn graffitikba botlik (193), Dél-Magyarországon a vasútbúcsúztatón időzik el (176). A szekszárdi löszfalba vájt régi pince sem kerüli el figyelmét (166). A házas gasztronómiára csábító falvédőfelíraton is megakad a szeme: „Finom étel lesz a tálba – Gyere babám vacsorára” (162). A világot az, mondjuk éppen Erdélyen át, eljut Costa Ricáig, de az úttalan utakat sem kerüli el, Szarvas és Mezőberény között megállásra készíti: „Krisztus-kereszt az erdőn” (94). A házszámozás is segíti, talán így találja meg Zuglóban a Rákosmező teret, az országgyűlések emlékkövét (84).

Am bármerre is vezessen Balázs Géza útja, az útjelző, a támpont: Széphalom, Kazinczy Ferenc emlékével, a magyar nyelv szimbolikus helye (95–102). Megható a tudomány, a tudás, a tanárok tisztelete, amely kölcsönös a fiatalabb és az idősebb kollégák részéről. Egy kultúrtörténeti pillanatot tanúskodik erről. *A Nafpényes szemiotika* című fejezetben, visszatekintve a szemiotikai konferenciákra, mit is jelent mindez a résztvevőknek: „Egy nagy élmény” – vallja meg Voigt Vilmos, a Magyar Szemiotikai Társaság alapító elnöke. „Aki az életének első néhány évtizedében nem tud beszerezni ilyen saját tudományterületeket és ilyen példaadó embereket maga köré, minek is él?” (119). A temetőben a nagy elődök előtti fohajtás is a szemiotika emberi, értékörző tartalmát példázza (18).

Mindenről fotót készít a vándor, rögzít: bemutatásra, felejtés ellen. Mert a jeltermelődés magával hozza a jelromlást is, a felejtést. Egyfelől felveti: az egyik fő kérdés az, hogy „terápiára van szükség, vagy egyáltalán az emberi élet, a kultúra, illetve a kultúrához való viszonyunk újragondolására. Tudom, hogy ez a legnehezebb” (42). Ugyanakkor működik és hat a felejtés – művészete is van, ám betegséggé is: „Kulturális Alzheimer-kór” (103).

A felejtés szemiotikája súlyos kérdéseket vet föl: jobb elfelejteni azt, amit felejtani szeretnénk? Jobb volna felejtetni, ami összeomlik úgyszólván... „Eddig minden kultúra elpusztult vagy átalakult” (111). Jel-kép-rendszer – sok még a meg nem fejtett titok. Fel van adva a lecke, Balázs Géza mint felelős kutató-tanár „nem tett mást”, jelzi: váltóra van állítva a szemafor. Megőrizni vagy felejtetni. Az írások nyomán az olvasó (saját tapasztalata, életérzése okán is) az utóbbira voksol. A megőrzött kulturális jelek biztonságát adnak.

Ebből a kis izeltől bizonnyára érzékelhető a kötet gazdagsága, többirányúsága. Így a közéletések is többfélék, a recenzens némelyiknél, mint például az oktatásnál, szívesen elidőzne. Tanítás? Szemiotika az iskolában? Ránk férne, sűrűsödik a világ. Ugyanakkor a táguló globalizmus szűkít, a színesség uniformizál. Miért? Az egyén csak a számára kedvező jeleket fogja. Miért? Többségi alapon, tömeghatás. A nagy színességben mindenki kezd hasonló lenni, példákat keres: belenéz az elektronikus képbe, választ – egyéniségét nem ismeri, az internetes forgatagban azt hiszi, magát látja, a Mindenkít látja. Vagy, egy szinikritika szerint: „Akár Akárkit, egy olyan tömegembert, akinek nem lévén más lehetősége, saját testét dobja piacra. A darab a jelenkor erkölcsi és morális válságát tárja föl a brechti elidegenítés módszertanával” (Mi, a tömegember. Vagy.hu, 2015. január 23. http://www.vagy.hu/tartalom/cikk/8368_mi_a_tomegember). A bennünket körülvevő jelek azt üzenik: nem muszáj ezt megvárni. Él a körülötted lévő jelekkel. Használd őket, egyéniségedre lesznek. Mindennek megvannak a sajátos jegyei, „feltűnő jelei”, csak észre kéne venni őket. Igaz, „jelpedagógia” is kellene (83).

Vagy az ember szereti, ha becsapják? Úgy érzi, szabad, közben a komfort, a világdivat rabja. Minden relatív. Lásd a tömegember „boncolása”, Ortega már elkezdte (<http://tomegember.blog.hu/>). Amikor jelzés nélkül cselekszünk: durr, van hang, fény, még illat is, csak egymásba csendülés nincs. Ó, hol vagyunk Baudelaire harmóniájától... Ne mondjunk le róla. Már szólt itthon is a filozofikus figyelmeztetés az életérzésről. A dalt az emberek különösnek, bohókásnak tartották. Pedig a KFT együttes már évekkel ezelőtt nagyon komolyan kijelentette: „Bábu vagy, nem te lépsz, valaki irányít. Jól vigyázz, mi lesz majd, ha megun és leállít? Azt hiszem, nem hiszed, nincs erőd, hogy észrevedd. Nyisd ki a szemed!” (Megjelenési dátum: 1996. Muszáj volna idézni a teljes dalszöveget fantasztikus aktualitása miatt. Érdemes újra eldúdolni. És „szemiotikai füllel” hallgatni.)

A kötet külső borítója rendkívül kifejező: a kép lefedi a szöveget. Összhang van. A (mai) kor embere szembesül egy jellel, nevezetesen az egy tárgy. A helyszín: Guatemala City, Popul Vuh Múzeum. A tárgy ismeretlen: egy tőlünk földrajzilag távoli népközösség kultúrájára utal. A tárgy mint jel jelez, jelentést küld. Vele szemben egy figyelő-érdeklődő tekintet: mi ez? Érdekes ez? Fontos ez neked? Valaki készítette ezt a tárgyat. Hogy kerül ez elé? S ha már élém került, közöm van hozzá? Mi dolgom van vele? A maja civilizáció egy darabjával néz „farkasszemet” egy európai. Egy magyar éppen ezekért utazott mintegy tízezer kilométert. Az ilyen pillanatokért. Mert érdekli a dolog, hát közeledik. „A világot a dolog hozza közelünkbe. A közel lényege a közeledés” (Heidegger, Martin 2000 [ford.] Joós Ernő. *A dolog*. In: *A dolog és A nyelv*. Sylvester János Könyvtár. Sárvár. 48). Szembesülés egy kultúra darabjaival. Ha figyelő-érdeklődő tekintettel közelítünk hozzá, talán még megfeythetjük a titkot. A velünk élő titkokat. Talán még javunkra lehetnek. Kinek tűnik fel a tárgy, kérdezhetjük Heidegger nyomán? *A figyelő* embernek. Emberünk a borítón szuggesztíven néz, *fel akarja fedezni* azt, amit észrevett. Ki ez az ember? Bárki lehet (de nem Akárki), sugallja a kötet szerzője, akinek ez a szokása, és a nyomaték kedvéért saját arcát kölcsönzi az írásműnek. A fényképet is ő készítette, ha már arra járt. A magyar kulturális antropológus és nyelvész, néprajzkutató professzor rendszeresen ad közre szöveges beszámolókat távoli útjairól (is). (Lásd <http://e-nyelvmagazin.hu/2015/03/05/koszonjuk-kolumbusznak/>.)

Kell-e hát újra kiadni a korábbi tanulmányokat? Válaszaink: korábban elkerülték a figyelmet, nem érett meg az olvasóban a gondolat a felfogásra, elmaradt a feldolgozás, a szintézis. Az itt sorolt témák, ezek az irodalmak szépen fokozatosan jelentek meg a magyar kiadványokban, és még lassabban szívárogtak be a szakmai befogadói tudatba, még kevesebbeknél lettek tartós szintéziselemek.

Még a felsőoktatásban is csak itt-ott jelent meg tantárgyként a kommunikációelmélet, a szemiotika, a személyiségtan, az agy kutatás eredményei. (Hogy metafizikáról, filozófiáról ne is beszéljünk.) A sikeres érettségihez ilyen ismeretek nem voltak szükségesek. (Ma sincs másként.) A kötetben tárgyalt témák, irodalmak, mire elterjedtek volna jelentőségüknek megfelelően, változott a helyzet. A rendszerváltás szétnyitotta a kultúra „ollóját”, újabb és újabb jelenségekre reagáló diszciplínák jelentek meg. Elég csak az internetkutatásokra gondolni. Az elméletek nem épültek be szervesen az iskolai oktatásba. Sőt, a hálózat kutatás, minden figyelmeztetés ellenére, kissé elhomályosította a korábban felmutatott tudományos ismereteket, már-már feledésbe vonva olyanokat, mint *előítélet, személyiség, antropológia*...

Világossá vált, hogy a „látványcivilizáció”, ahogy Vargas Llosa nevezte, sok mindent kínál, és sok mindent eltakar, de a lényegi – az emberi-kulturális – kérdések maradnak. Az ember, a felforrósodó világhelyzetben, minden látszat ellenére, egyre inkább elbizonytalanodik, és kezdi keresni a válaszokat. Egyáltalán: mi ez a világ, és mi végre vagyunk benne? Ismerjük-e a saját kultúránk jeleit, múltjával, jelenével, és eligazodunk-e közöttük, általuk? (Meg)értjük-e a más kultúrák jeleit? Sorjáznak a kérdések. A jel a közelítés eszköze, létrehozni képesség, megfejteni képesség, észrevenni: attitűd. Szóval: *Ki vagyok én?*, amint Hobo Blues Band „korszakos dalában” hangzik el a kérdés az identitáskeresés jegyében (43). De ennek is van előzménye, Hobo, a gondolkodó énekes gazdag kútból merít: Villon költészete előadó-művészetének egyik alappillére. Mint az *Apró képek balladája*. Több mint ötszáz éve íródott, ma is érvényes. Álljon itt belőle az „AJÁNLÁS – Mindent tudok hát, drága herceg, / tudom, mi sápadt, s mi ragyog, / tudom, hogy a férgek megesznek, / csak azt nem tudom, ki vagyok” (Szabó Lőrinc fordítása).

És hogy lehet elboldogulni a jelek világában? Hát *abdukció*val. Erről bőséges tájékoztatást ad a tudós szerző, elméleti levezetésekkel igazít el bennünket. Azt tudtuk, hogy az oktatásban még mindig – sokszor indokolatlanul, érdemein felül – divó dedukció kevés, de az indukciós körök sem elegendőek, újabb csavar kell: abdukciós eljárások alkalmazás szükséges. Mindez világos okfejtéssel kiderül, a szerző már a kötet elején „beadja”, útbaigazításként. Megint tanultunk valamit.

A korábbi (és nem régi!), fontos tanulmányok – így, itt és most – egybegyűjtve, esélyt adnak a válaszok megtalálására. Kutatási eredmények, világosan kifejtve, pontosan argumentálva. Ám ezzel nincs elintézve, az anyag jól transzformálható tananyaggá, oktatási célú felhasználásra. Izgalmas, érdekes olvasmány, mindenkinek szóló hasznos tanulságokkal. Emberek a jelek útján – sokszínű jelek közt, még hadak is vonulnak. Ez nem csak tudományos kérdés. Ez kemény mindennapi menetelés. Balázs Géza nem is olyan régen még így biztatott: „Ha hamis a szó, kapaszkodj a nyelvbe!” Ezzel a kötettel mára ez így alakul: „Ha hamis a nyelv, kapaszkodj a jelbe!”

Nos, a végére talán egyértelmű a válaszuk az írás elején feltett kérdésre, mármint hogy szükséges-e az ilyen összeállítás, az újrakiadás. Vettük a jeleket: fontos üzenet érkezett. Vegyük át, kérem. Vajon mi lehet a könyvborítón az a fej? Ki készítette? Mit üzent? Jó lenne megfejteni. A tanulmányok számos kérdésre válaszolnak, és egy sor újabb kérdést vetnek fel, tágítva és szorgalmazva az értelmezés körét. Mi megtettük az első lépéseket, a többit az olvasóra bízunk.

Sz. Tóth Gyula

tanár

Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tagja
Budapest